

УДК: 37.017.4:78:373.3/5

DOI: 10.36550/2415-7988-2026-1-223-37-40

ISSN 2415–7988 (Print) ISSN 2521–1919 (Online)

КЛЕПАР Марія –

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4923-8696>
e-mail: mklepar10@gmail.com

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена комплексному теоретичному обґрунтуванню ролі громадянського виховання у сучасній українській школі як ключового компонента соціального, духовного та емоційно-ціннісного розвитку підростаючого покоління. Розглянуто ключові категорії досліджуваного феномена. Поняття «громадянськість» як готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків, спрямованих на усвідомлення моральних та етичних аспектів соціальної дійсності, підтримки гуманітарних ініціатив, співпереживання постраждалим та готовності брати активну участь у відбудові суспільства. Поняття «громадянське виховання» як процес формування духовно-моральних, етичних та патріотичних цінностей, здатності до соціальної відповідальності, солідарності та активної участі у громадському житті. Поняття «громадянське виховання школярів засобами музичного мистецтва» як процес становлення національної свідомості, патріотизму та емпатії школярів через слухання, виконання та аналіз творів народної, класичної та сучасної музики на засадах демократичних цінностей.

Особливу увагу приділено інтеграції громадянсько-ціннісних завдань у зміст уроків з музичного мистецтва в умовах війни, коли українська народна пісня, патріотична музика та героїчні твори розглядаються як потужний мистецько-педагогічний ресурс у розвитку національної самосвідомості, патріотичних почуттів та соціальної стійкості школярів. У статті наголошується, що громадянське виховання засобами музичного мистецтва стає ефективним інструментом формування відповідальної, морально-стійкої, патріотично налаштованої та соціально активної особистості, здатної долучатися до відбудови та розвитку демократичного та мирного суспільства навіть в умовах війни.

Ключові слова: громадянське виховання, музичне мистецтво, громадянські цінності, українська народна пісня, національна самосвідомість, соціальна стійкість, воєнний контекст, нова українська школа.

KLEPAR Maria –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4923-8696>
e-mail: mklepar10@gmail.com

CIVIC EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN THROUGH MUSIC IN WARTIME: THEORETICAL AND PEDAGOGICAL PERSPECTIVES

The article is devoted to a comprehensive theoretical substantiation of the role of civic education in the modern Ukrainian school as a key component of the social, spiritual, and emotional-value development of the younger generation. The key categories of the studied phenomenon are examined. The concept of “civic-mindedness” is interpreted as a person’s readiness and ability, as a citizen, to actively participate in the affairs of society and the state based on a deep awareness of their rights and responsibilities, aimed at understanding the moral and ethical aspects of social reality, supporting humanitarian initiatives, empathizing with those affected, and being willing to take an active part in the reconstruction of society.

The concept of “civic education” is defined as a process of forming spiritual, moral, ethical, and patriotic values, as well as the capacity for social responsibility, solidarity, and active participation in public life. The concept of “civic education of schoolchildren through musical art” is considered as a process of developing national consciousness, patriotism, and empathy among students through listening to, performing, and analyzing works of folk, classical, and contemporary music based on democratic values.

Particular attention is paid to the integration of civic and value-oriented objectives into the content of music lessons in wartime conditions, when Ukrainian folk songs, patriotic music, and heroic musical works are viewed as powerful artistic and pedagogical resources for developing students’ national identity, patriotic feelings, and social resilience. The article emphasizes that civic education through musical art becomes an effective tool for shaping a responsible, morally stable, patriotic, and socially active personality capable of contributing to the reconstruction and development of a democratic and peaceful society even in wartime conditions.

Key words: civic education, musical art, civic values, Ukrainian folk song, national identity, social resilience, wartime context, New Ukrainian School.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України питання громадянського виховання набуває стратегічного значення і виходить за межі традиційного педагогічного завдання, трансформуючись у складову національної безпеки. Сучасна школа виступає не лише як центр освіти, а й як середовище формування ціннісного каркасу нації, простір розвитку соціально активної, морально відповідальної та патріотично налаштованої особистості [1]. У рамках реформи Нової української школи, де ключовою компетентністю визначено громадянську та соціальну відповідальність, особливо актуаль-

ним є пошук ефективних педагогічних інструментів впливу на емоційно-вольову сферу учня [2].

Мистецтво, зокрема музичне, володіє унікальним потенціалом для м'якої та водночас глибокої інтеграції громадянських цінностей у освітній процес [5]. На відміну від формального засвоєння правових норм, уроки музики забезпечують переживання власної культурної та історичної приналежності через емоційне співпереживання, що сприяє формуванню цілісного уявлення про моральні та соціальні цінності [4]. У сучасних умовах війни музика виступає ефективним засобом розвитку психоемоційної стійкості, підтримки національної самоідентифікації

та подолання відчуття соціальної та культурної відчуженості [3]. Вона транслює героїчний етос народу, сприяє вихованню поваги до державної символіки та формує почуття солідарності, що є критично важливим для підтримання соціальної згуртованості та колективної відповідальності [6].

Категорія «громадянськість» у сучасному науковому дискурсі переосмислюється як активна життєва позиція, що передбачає готовність захищати національні інтереси та дотримуватися демократичних свобод. Згідно з рекомендаціями та стратегіями Міністерства освіти і науки України, громадянське виховання має виходити за рамки теоретичних знань і реалізовуватися через практичну діяльність [1, 2]. Уроки музичного мистецтва забезпечують це шляхом залучення учнів до активної творчої роботи, волонтерських ініціатив, вивчення сучасного патріотичного контенту та переосмислення класичної музичної спадщини як фундаменту національної ідентичності [5, 4].

Таким чином, дослідження методів громадянського виховання засобами музичного мистецтва в умовах війни обґрунтоване нагальною потребою суспільства у формуванні особистості, здатної не лише критично мислити, а й відповідально діяти, спираючись на глибоке усвідомлення власної соціокультурної та національної приналежності до українського народу [3, 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз сучасних досліджень у сфері громадянської освіти демонструє, що громадянськість розглядається як комплексна, інтегративна характеристика особистості, що включає знання, цінності та практичні навички, які формуються у процесі освіти. Останні публікації підкреслюють, що формування громадянської компетентності неможливе лише через академічне засвоєння правил і норм, оскільки воно передбачає здатність критично оцінювати соціальні явища, усвідомлювати культурні й історичні контексти, а також відповідально діяти у громадянському житті. Важливою є ідея міждисциплінарності як засобу інтеграції гуманітарних, соціальних та мистецьких дисциплін для ефективного громадянського виховання [1].

У наукових працях підкреслюється, що формування громадянської компетентності педагогів загальної середньої школи суттєво впливає на розвиток громадянських навичок учнів, оскільки компетентність педагога визначає якість впровадження педагогічних стратегій, спрямованих на розвиток соціальної взаємодії, критичного мислення та вирішення конфліктів. Наголошується, що інтер-активні форми навчання, що включають дискусії, проектну діяльність і практичні вправи, сприяють усвідомленню учнями власної ролі в суспільстві та формуванню активної громадянської позиції [2].

У контексті педагогічної практики підкреслюється, що ефективність громадянського виховання значною мірою залежить від синтезу когнітивних, мотиваційно-ціннісних та поведінкових компонентів, і що практичні соціально-орієнтовані активності – зокрема волонтерські ініціативи, участь у громадських подіях і соціальних проєктах – створюють умови для закріплення знань через реальні дії та емоційне переживання [3].

Сучасні наукові публікації також наголошують на значенні естетичного виховання як засобу формування громадянської компетентності. Мистецька освіта, зокрема через художнє слово та музичне

мистецтво, виступає ефективним засобом розвитку емпатії, солідарності, відповідальності та патріотизму, оскільки забезпечує емоційне залучення учнів у соціально значущі теми [4]. У дослідженнях, присвячених музичній освіті, підкреслюється, що виконання, аналіз та творче переосмислення патріотичних і героїчних пісень сприяє усвідомленню соціальних і моральних цінностей, формує усвідомлену громадянську позицію і стимулює соціальну активність [5].

У дослідженнях педагогічних умов формування громадянськості вказується на важливість системного навчально-виховного процесу, що передбачає інтеграцію сучасних інтерактивних методів, мультимедійних технологій і практичної активності учнів у житті школи та громади. Цей підхід сприяє розвитку критичного мислення, патріотичної самосвідомості та морально відповідальної поведінки, що є особливо важливим в умовах соціальних викликів та стресогенних ситуацій, зокрема пов'язаних із війною та соціально-психологічним навантаженням на учнів [6].

Серед сучасних досліджень окремої уваги заслуговують роботи, що розглядають роль мистецької освіти у формуванні громадянської та культурної ідентичності через навчання мистецтва загалом. Так, у спеціальних оглядах підкреслюється, що мистецька освіта виступає важливим механізмом формування культурної ідентичності та громадянської свідомості, оскільки мистецтво дозволяє інтегрувати культурні коди й історичні наративи у навчальний процес, тим самим сприяючи розвитку здатності аналізувати соціальні процеси та брати участь у колективних діях на основі гуманістичних цінностей

Актуальні педагогічні та наукові дослідження також вказують на потенціал музичного мистецтва у формуванні соціально-громадянських компетентностей у дітей і молоді в умовах воєнного стресу та соціальних змін. Зокрема, результати емпіричних і теоретичних робіт свідчать, що музичні форми діяльності допомагають не лише навчати, а й підтримувати психоемоційний стан учнів, сприяти розвитку співпереживання, солідарності та відчуття належності до суспільної спільноти

Таким чином, аналіз сучасної педагогічної літератури підтверджує, що громадянське виховання має поєднувати знання, морально-етичні орієнтири та практичну діяльність, а мистецьке навчання виступає потужним засобом формування цілісної громадянської компетентності. З урахуванням викликів сучасності та вимог до освіти у воєнний час, використання музичного мистецтва у виховному процесі сприяє емоційному залученню учнів, розвитку соціальної відповідальності, патріотизму та здатності брати активну участь у житті громади, забезпечуючи не лише розуміння, а й практичне застосування громадянської позиції.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне моделювання процесу громадянського виховання школярів засобами музичного мистецтва в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Справжнє усвідомлення громадянськості виходить за межі формального опанування правил і норм і полягає у формуванні цілісної системи ціннісних орієнтирів та практичних дій, що забезпечує здатність особистості діяти відповідально відповідно до гуманістичних, демократичних і патріотичних принципів [1]. Сучасні підходи до громадянської освіти підкреслюють необхідність розвитку компетент-

ностей, які сприяють критичному аналізу інформації, усвідомленню соціальних і культурних відмінностей, повазі до прав інших і активній участі у житті громади [2]. У межах цих підходів особлива увага приділяється не лише засвоєнню знань про політичні та соціальні механізми функціонування суспільства, а й формуванню етичних і моральних орієнтирів, що забезпечують практичну реалізацію громадянської позиції учнів [3].

У цьому контексті музичне мистецтво виступає ефективним засобом громадянського виховання, оскільки поєднує емоційне сприйняття з когнітивним усвідомленням соціальних і моральних цінностей [5]. Виконання та аналіз патріотичних і героїчних пісень, обговорення їх історичного та культурного значення, а також створення власних музичних композицій дозволяє учням глибше усвідомлювати цінності свободи, солідарності, толерантності та відповідальності [4]. Інтеграція музики з історичними, літературними та образотворчими матеріалами сприяє розвитку критичного мислення, патріотичної самосвідомості та соціальної активності, водночас створюючи умови для формування моральної стійкості та емоційної зрілості [6]. Музичне мистецтво забезпечує не лише естетичний розвиток, а й формує цілісну громадянську компетентність, що включає знання про суспільні процеси, моральні та етичні орієнтири, а також здатність до практичної реалізації громадянської позиції через участь у соціальних проєктах, волонтерські ініціативи та шкільні культурні заходи [2, 5].

Особливе значення громадянська освіта набуває у контексті формування національної самосвідомості, адже зрілість громадянської позиції проявляється у здатності учнів усвідомлювати власну історичну спадщину, культурні символи та народні традиції, що формують почуття належності до етнокультурної спільноти [1]. Музичне мистецтво, зокрема українська народна пісня, виконує подвійне функціональне призначення, поєднуючи емоційне переживання з когнітивним осягненням громадянських і моральних цінностей. Воно створює умови для формування соціальної солідарності, моральної відповідальності та патріотичної позиції, одночасно сприяючи розвитку внутрішньої мотивації до активної громадянської участі [4, 6].

У педагогічному вимірі громадянськість розглядається як комплексна характеристика особистості, що включає когнітивний компонент, який охоплює знання про соціальні, політичні та правові механізми функціонування суспільства; мотиваційно-ціннісний компонент, що визначає етичні переконання та патріотичні орієнтири; та поведінковий компонент, який реалізується через соціальну активність, волонтерство, солідарність і відповідальну поведінку [3]. Взаємозв'язок цих компонентів забезпечує формування свідомого, соціально активного та морально стійкого громадянина.

У межах Нової української школи громадянська компетентність формується через інтеграцію навчальних предметів, міждисциплінарну діяльність та залучення учнів до реальних соціальних практик [2]. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, усвідомленню особистої ролі в житті громади, формуванню патріотизму та стійкості до соціальних викликів, що особливо актуально в умовах воєнних дій, коли психоемоційна підтримка та активна громадянська позиція мають критичне значення [1, 5].

Музичне мистецтво виступає комплексною педагогічною платформою для формування громадянської свідомості, моральних цінностей, соціальної відповідальності та активності. Інтеграція патріотичних і героїчних пісень, обговорення їх історичного та культурного значення, творчі проєкти, присвячені родині, громаді та національній історії, дозволяє учням усвідомлювати власну роль у суспільстві та формувати внутрішню мотивацію до активної громадянської позиції. Музична діяльність також забезпечує емоційну підтримку учнів, розвиток емпатії та здатності творчо виражати власні почуття, що є важливим чинником соціальної і психологічної стійкості [4, 6].

Музика має унікальні психолого-педагогічні властивості, спрямовані на емоційний, етичний і соціальний розвиток учнів. Через музичну творчість, слухання та виконання пісень діти засвоюють культурні коди, символи національної ідентичності, історичну пам'ять і моральні цінності. Уроки музичного мистецтва сприяють розвитку емоційної стійкості, міжособистісної комунікації, здатності до співпереживання та солідарності, що особливо актуально в умовах воєнного стресу. Українська народна пісня поєднує емоційний зміст, моральні цінності, історичний досвід та національні символи, зберігає етністоричну пам'ять про випробування, боротьбу за незалежність та героїчні сторінки нації, слугуючи потужним засобом формування національної самосвідомості та патріотичних почуттів [1, 4]. Народні колядки, жниварські, героїчні та думові пісні передають цінності праці, родинного добробуту, любові до Батьківщини та поваги до героїв.

В умовах війни освітній процес не обмежується передачею знань; він включає підтримку психоемоційного стану учнів, формування почуття безпеки, довіри, солідарності та активної громадянської позиції. Музична освіта стає ефективним засобом психоемоційної підтримки, оскільки музика здатна модулювати емоційний стан, сприяти внутрішній стабільності та зняттю стресу. Громадянське виховання в цей період набуває конкретних цілей: розвиток патріотичних почуттів через знайомство з військово-історичними піснями, формування солідарності та емпатії до постраждалих, виховання відповідального ставлення до прав людини та демократичних цінностей, а також розвиток здатності до мирного співіснування та конструктивної взаємодії в багатокультурному суспільстві [6, 5].

Реалізація завдань громадянського виховання через музичне мистецтво здійснюється шляхом спеціально спланованих завдань, що поєднують музичну діяльність із соціально-етичними цінностями та патріотичними мотивами. Виконання та аналіз патріотичних і героїчних пісень дозволяє обговорювати історичний контекст, символіку творів та їх значення для формування національної самосвідомості. Створення власних музичних композицій у межах проєктів, присвячених родині та громаді, дає можливість школярам передавати через музику ідеї толерантності, миру та соціальної солідарності. Тематичні проєкти, що інтегрують музику з історією, літературою та образотворчим мистецтвом, сприяють усвідомленню ролі учнів у збереженні культурної спадщини та розвитку громадянської свідомості. Обговорення музичних творів як джерела історичної пам'яті формує здатність розпізнавати моральні цінності й етичні норми та переносити їх у сучасний соціальний контекст [1, 2].

Особливу роль у формуванні громадянської компетентності відіграють інтерактивні форми навчання, що включають групові проєкти, дискусії, рольові ігри, музично-творчі завдання та імпровізації, а також використання мультимедійних технологій, аудіо- та відеоматеріалів, інтерактивних презентацій і віртуальних екскурсій [3, 4]. Активна участь учнів у шкільних та громадських заходах, таких як концерти, флешмоби, волонтерські акції та тематичні вечори, посилює ефект громадянського виховання, поєднуючи естетичний розвиток із формуванням соціальної активності, патріотизму та відповідальної поведінки.

Комплексне поєднання інтерактивності, технологічності та практичної активності учнів забезпечує синергійний ефект: музичне мистецтво стає засобом не лише естетичного розвитку, а й глибокого громадянського виховання, формуючи соціально активну, патріотично налаштовану, морально свідому та культурно обізнану особистість. Реалізація громадянського виховання на уроках музичного мистецтва в умовах сучасних викликів можлива лише через продуману, педагогічно обґрунтовану систему навчально-виховних методів, що поєднують інтерактивність, технологічність та практичну активність учнів у житті школи та громади [6, 5].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. У результаті проведеного дослідження підтверджено, що уроки музичного мистецтва в Новій українській школі є ефективним інструментом громадянського виховання учнів в умовах повномасштабної війни в Україні. В роботі систематизовано та проаналізовано педагогічні можливості музичного мистецтва щодо формування громадянської компетентності, соціальної активності, патріотизму та моральної відповідальності учнів.

Встановлено, що інтеграція громадянсько орієнтованих завдань у зміст уроків музичного мистецтва забезпечує розвиток комунікативних умінь, взаємоповаги, здатності до співпраці, а також активізує соціальну та громадянську позицію школярів. Використання творчих проєктів і групових форм роботи, присвячених темам миру, історичної пам'яті та національної ідентичності, сприяє усвідомленню учнями власної ролі в суспільстві та формуванню відповідальної громадянської поведінки.

Дослідження також підкреслює терапевтичний потенціал музичного мистецтва, який дозволяє учням переживати складні емоційні стани, пов'язані з умовами воєнного часу, та знаходити засоби самовираження через творчість. Таким чином, уроки музичного мистецтва поєднують естетичний розвиток учнів із формуванням їхньої громадянської компетентності, забезпечуючи комплексний вплив на розвиток морально свідомої, соціально активної та психологічно стійкої особистості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Демчук Т. Громадянська освіта: міждисциплінарність у становленні категорії. *Empirio*. 2024. №1. С. 14–24. DOI: <https://orcid.org/0000-0001-8259-3177>
2. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової Української школи. *Вісник психодипломної освіти*. 2019. В. 8(37). С. 74–83. URL: https://ojs.uem.edu.ua/index.php/vpo/article/view/102?utm_source=chatgpt.comhttps://ojs.uem

3. Ратушняк Н. Роль учителя у процесі формування громадянської компетентності учнів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2022-72-22-26>

4. Стахів М. Формування громадянської компетентності майбутнього вчителя початкової школи засобами художнього слова. *Освітні обрії*. DOI: <https://doi.org/10.15330/obrii.53.2.40-43>

5. Клепар М. В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі фахової підготовки. *Обрії*. 2020. № 1(50). С. 62–65.

6. Кульбач Л. Педагогічні умови формування громадянськості молодших школярів. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/1526>

REFERENCES

1. Demchuk, T. (2024). Hromadianska osvita: mizhdystsyplinarnist u stanovlenni katehoriї [Civic Education: Interdisciplinarity in the Formation of the Category. *Empirio*]. №1. S. 14–24. DOI: <https://orcid.org/0000-0001-8259-3177> [in Ukrainian]
2. Kravchynska, T. S. (2019). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti pedahoha Novoi Ukrainkoi shkoly [Formation of Civic Competence of Teachers in the New Ukrainian School]. *Visnyk pisladyplomnoi osvity*. V. 8(37). S. 74–83. URL: https://ojs.uem.edu.ua/index.php/vpo/article/view/102?utm_source=chatgpt.comhttps://ojs.uem. [in Ukrainian]
3. Ratushniak, N. (2022). Rol uchytelia u protsesi formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv [The Role of the Teacher in the Process of Forming Students' Civic Competence]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2022-72-22-26> [in Ukrainian]
4. Stakhiv, M. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly zasobamy khudozhnoho slova [Formation of Civic Competence of Future Primary School Teachers through Artistic Word]. *Osvitni obrii*. DOI: <https://doi.org/10.15330/obrii.53.2.40-43> [in Ukrainian]
5. Klepar, M. V. (2020). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of Civic Competence of Future Music Teachers in the Process of Professional Training]. *Obrii*. № 1(50). S. 62–65. [in Ukrainian]
6. Kulbach, L. Pedahohichni umovy formuvannia hromadianskosti molodshykh shkoliariv [Pedagogical Conditions for the Formation of Civic Competence of Younger Schoolchildren]. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/1526> [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КЛЕПАР Марія – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: світогляд, етнопедагогіка, українські традиції та обряди, народознавство, музична педагогіка, виховання засобами народного мистецтва.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KLEPAR Maria – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education of Vasyl Stefanyk Karpattia National University.

Scientific interests: folk pedagogy, Ukrainian traditions and rituals, ethnology, music pedagogy, education through folk art.

*Стаття надійшла до редакції 27.02.2026 р.
Стаття прийнята до друку 12.03.2026 р.*